

Hamuszín könyv A napló bemutatása

Gróf Gyulay Lajos (1800–1869) életútja a nemesi reprezentáció tipikus elvárásai szerint indult. Tanulmányai befejeztével nevelője, Döbrentei Gábor kíséretében nyugat-európai utazást tett, majd „lelki és testi nevelése” után rangjának és édesanyja elvárásának megfelelően kormányiszervi hivatalt vállalt. 1822-ben Bécsbe érkezett, és az Erdélyi Udvari Kancelláriánál gyakornokként megkezdte pályafutását. Bécsi mindennapjainak emlékét családi levelezése és naplói őrzik. Az 1809-től hosszabb-rövidebb megszakításokkal naplót író Gyulayt Bécsben egyrészt a családtól való elszakadás készíthette arra, hogy rendszeresen naplót vezessen,¹ másrészt a nyilvános, a merev szabályok szerint működő főúri élet ellenpárjaként, magányos visszavonulásként jelentkezett nála a naplóiírás.² Hiszen Bécsben lépett először a nyilvánosság elé, nagyvilági társaságba, innentől kezdve a köz- és társaséleti tevékenységeit a nemesi szerepvállalás diktálta.

A bécsi naplók egyszerre regisztrálnak egy gyermekkorból megőrzött szokást, és mutatnak hosszútávúnak ígérkező naplóiírói szándékot.

„Én ha megvénülök, sokat egybe fogok firkálni, amint már eddigelé is elegend. Csak az a hiba bennem, hogy nem szeretek vakarni, hanem amit egyszer rosszul írtam, azt rossznak is hagyom.” (173)³

A grófnál később szenvedéllyé és rutinná vált a „naplászat”,⁴ és az *Első bécsi könyvtől* (1822) kezdve egészen az 1869-ben bekövetkezett haláláig egy rögzült koncepció szerint működött. Életműve (közel 140 kötetet hagyott hátra) egy formálódó kompozíció jegyeit mutatja.⁵ Már az 1820-as évekbeli, Bécsben írt kötetek is jegyeznek olyan formulákat, témákat, amelyek a későbbi naplókönyvekben sorra visszatérnek. (Az elemzés során az 1867-es naplókra ref-

¹ Az első három napló eredetileg gyermekkori írásgyakorlat célját szolgálhatta. A *Tarka könyvet* Gyulay 1809-ben kezdte el és 1831-ben fejezte be, a *Tokos két könyv* „ebben inkább könyv nélkül gyermekkoromban megtanult francia és deák erkölcsi mondások foglaltatnak”, a *Páros zöld könyvek* közül az elsőt „1820^{ban} írogattam és végeztem be”, a másodikat „1814⁶¹ fogva sokszori félbeszakítások után egészen 1829^{ig}, amikor azt bevégeztem”. Vö. Gyulay Lajos: *Kis tükör* (1832. augusztus 12. – 1851. augusztus 26.). S. a. r. Szabó Ágnes, Szeged, 2008: 17.

² Hász-Fehér Katalin a Gyulay-naplófolyam egészére vonatkoztatva írja: „A nyilvános szereplésektől való menekülés, a főúri reprezentációs kötöttségektől való csendes lázadás rendhagyó életet és életművet eredményezett.” Hász-Fehér Katalin: *Gyulay Lajos naplókönyvei*. In Gyulay Lajos: *Lotty! – Fanny!* (1867. január 21. – 1867. március 3.). S. a. r. Labádi Gergely, Szeged, 2008: 11.

³ A tanulmányban zárójelben feltüntetett számok azt mutatják, ahogy a kézirat oldalait beszámoltuk, a naplószövegben ezek az oldalszámok szögletes zárójelben szerepelnek.

⁴ Gyulay sajátos szóhasználata a naplóiírásra.

⁵ Erről lásd részletesebben: Hász-Fehér, *i. m.*, 12.

lektálunk.) A naplófolyamból egy szerves egész kikerekítésére vall az a szerzői intenció, hogy már az 1824-ben keletkezett, Gyulay Lajos által ötödik naplóként jegyzett *Hamuszín könyv*⁶ is a sorozatcímként futó főcímet viseli: *Gróf Gyulay Lajos maga keze és könyve*.

A kisalakú (szélessége 115 mm, magassága 193 mm), szürkés-kék kartonborítású *Hamuszín könyv*⁷ 192 oldalt tartalmaz. A Bécsben tartózkodó gróf hét hónap eseményeit rögzíti a kötetben (1824. január 14. – 1824. augusztus 2.), de az utolsó kettő történéseiről csak személynevek felsorolásával rövid summázatot ad. Gyulay naplóvezetői szokásainak öröklött gesztusa, hogy köteteknek beköszöntőjében ajánlást és mottót közöl. A *Hamuszín könyv* két művésznőnek: Eckerlinnek és Marie Taglioninak van ajánlva. Mottónak pedig egy gyermekkori emléket felidézve édesanyja sorait választja.

1824-ben Gyulay egyike a császárváros vonzotta sok nemesi ifúnak. Naplójában elhárítja – szándékosan vagy szándékolatlanul – az utókor által leginkább elvárt tényközlő, a közérdekű eseményekről való beszámoló szerepet. Közlendői szinte idomulnak ahhoz a mai társadalomtörténeti gyakorlatban lejátszódó paradigmaváltáshoz, amely a napló- és memoáriródalomban nem a történeti események igazolásához, kiigazításához keres adalékokat, hanem a személyesség, a személyes történelem és identitásképzés konstruálását tartja céljának. Ez a koncepció átértelmezi a történelmi valóság fogalmát, a szövegekben a naplóíró szubjektív történelmét, mindennapjait értékeli.⁸ Gyáni Gábor írja:

„[...] a naplóból kiderüljön végre: a forrás szerzője milyen fogalmat alkotott magának például a térről, az időről, vagy hogy milyen jelentést és jelentőséget tulajdonított a természetnek, az emberi kapcsolatoknak és sok más egyébnek. Egyszóval: számára a napló szövege azt jeleníti meg, hogy mit élt át az illető a maga világából és hogyan tapasztalta meg kora történéseit. És ebben az esetben a hallgatás éppoly beszédes, mint a szókimondás [...]”⁹

A *Hamuszín könyv* nem Bécs eseményeitől „hangos”, hanem Gyulay társasági összejöveteleiről, kapcsolatrendszeréről, a napi életviteléről, a felnőtté válásról és az öngondoskodásról szól. Identitásalakítása közben a gróf bejárja egész Bécset, megfordul az óváros elit negyedeitől kezdve az idillt jelentő külvárosokon át az alsóbb rétegek lakta vidékeken; térhasználatá húen tükrözi a

⁶ A napló kézírata az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, jelenleg a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságának (Direcția Județeană Cluj ale Arhivelor Naționale) őrzetében, Gyulay–Kuun család levéltára, 350.

⁷ A naplóból részleteket közölt Csetri Elek. *Gróf Gyulay Lajos Napló (1820–1848)*. Vál. Csetri Elek. Kolozsvár: Kriterion, 2004: 79–86.

⁸ Erről lásd részletesebben: Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest: Napvilág, 2000: 148–152.

⁹ Gyáni, *i.m.*, 151–152.

19. század eleji Bécs urbanizációs jegyeit. Egyszerre jegyzi a bécsi belváros hivataloktól és nemesi palotáktól zsúfolt miliójét, a bel- és külvárost egymástól elválasztó merev határokat és a város kertjeinek, parkjainak dominanciáját. De a Gyulay által bejárt terek nemcsak fizikai mivoltukban, várostörténeti értelemben érdekesek, hanem a társadalmi térhasználat szempontjából is.

A 19. század eleji Bécs a többi nyugat-európai nagyvároshoz képest csak részben felel meg a történettudomány által a századra vonatkoztatott városfejlődési modellnek. A 18. század végétől megindult ugyan a modern urbanizáció útján, nagyvárosi létét már jelezte, hogy nem pusztán ipari és kereskedelmi központ volt, hanem jogi, kulturális funkciókat is ellátott, de fejlődését visszatartotta, hogy a városfalat 1857-ig nem bontották le. Bécs azonban nemcsak a városfallal őrizte régimódiságát, hanem azzal is, hogy minden városi funkciót az óváros látott el, és nem nyitott a külvárosok felé. Az itt élő bürokrácia, nemesi elit és pénzarisztokrácia behúzódott a glaxis mögé, az óváros bezsúfolódott.¹⁰

Gyulay Lajost kancelláriai munkája és hivatalos-félhivatalos társadalmi eseményeinek többsége a belvároshoz köti. Ugyanakkor hiába tudjuk, hogy mindennapjainak egy részét az Erdélyi Udvari Kancelláriánál töltötte, bejárható és belátható térként a hivataláról egyszer sem beszél. Elzárja előlünk napjainak hivatalos oldalát, hivatalnoktársait nem a kancelláriáról, hanem az összejövetelekről ismerjük. A naplóból egyetlen közérdekű eseményről értesülünk: Miske József kancelláriai kinevezéséről. Gyulay a munkájáról alig beszél, nem kötik le teendői, de nemesi öntudatának megfelelően foglalkoztatja esetleges feljebb jutása a ranglétrán. A társaséleti elfoglaltságainak egy része ehhez a bürokrata körhöz kötődött. Terhére voltak a kancellár ebédmeghívásai és a „kötelező” kártyapartik, amelyeket a feletteseivel kellett játszania. „Már ma ismét unalmas napom lesz, estve a Gremiummal kártyázni, hol ex officio vesztenem kell, amellet unom is magam.”(25)

Bécs azonban nemcsak a hivatalaival vonzotta az arisztokráciát, hanem élénk kulturális-társasági életével is. A nemesi családok belvárosi palotáinak szalonjaiban, báltermeiben egymást követték az események. Gyulay tiszteletét tette ezeken, bár idegenkedett a felszínes, a társadalmi kapcsolatok ápolásáért rendezett nyilvános fórumoktól.¹¹

„Ma Csákyhoz vagyok bálba invitálva, unom előre, tudom könyv nélkül, kik lesznek ottan: Volkensteinék, Boltzáék, Hanzel Eszterházy famíliája, Steferl Csaky, Wenkheim, feleségestől mindketten, és talán más nem is, férfi anélkül.” (27)

¹⁰ Hanák Péter: *A Kert és a Műhely*. Budapest: Gondolat, 1988: 24–25.

¹¹ Erről lásd részletesebben: Hász-Fehér, *i. m.*, 9.

A bálok mellett félhivatalos elfoglaltságainak számítottak a „visiták” és az időszűdő úrihölgyekkel játszott kártyapartik. Ódzkodott az etikett megmerevedett szabályaitól, a táncolástól és a nyári melegben is megkívánt illendő öltözködéstől.

„B. Miskénél ebédlek, s délután visitákat kell csinálnom. Mind olyan dolgok, amit nem szeretek, nem szeretek genierozva lenni, nyárba kivált a toilettre nem szeretek időt fordítani, alkalmatlan a melegben az efféle história.” (186–187)

A délutáni látogatásoknak valamiféle normatív rendje is feltételezhető, mert Gyulay többször figyelmezteti magát,

„[...] nehogy igazságtalan legyek, mint visitáimnak elhasztásával. Már holnapnál tovább nem halasztom, elmegyek gróf Salisnéhoz, urához és sógorához.” (46–47); „Ma már el kell Pronainéhoz mennem, van egy holnapja, hogy nála nem voltam [...].” (160)

Megvolt ezeknek a formális eseményeknek a burkolt szándéka is: többek között a férj- és feleségkeresés. Hogy az efféle szándék esetlegesen Gyulayt, de méginkább a sorsát szíven viselő, Erdélyben élő lánytestvéreit is foglalkoztathatta, arra a családi levelezésben találunk célzásokat. A nyüzsgő nagyvárosi életéről, „Bécsnek legszebb és csinosabb publicumá”-ról¹² folyamatosan beszámoló gróf egyszer a következő válaszlevelet kapta Gyulay Franciskától:

„Nem tudok eleget rajta csudálkozni, hogy te Bécsben különbnél különb szépségekre és tökéletességekre akadsz, és mégis mindeddig egyiknek se voltál declarint imádója. Azt gondolom én mégis, hogy csak a’ lesz a vége, hogy te egy szép és derék feleséggel fogsz Bécsből hazajönni. Szinte jobban is teszed, ha ottan fogsz magadnak feleséget keresni, mert itten bajosan találatsz egy olyan leányra, aki téged meg tudna érdemelni.”¹³

De a naplóban nincs konkrét nyoma annak, hogy az ifjút komolyan foglalkoztatta volna a nősülés, csak annyi derül ki, hogy az összejöveteleken kritikusan szemlélte a kisasszonyokat, és a benyomásait is leírta róluk.

„Fiaiban gyönyörködtem, kik 3–4 esztendősek, s anglusul csacsognak, gyönyörű teremtések, gyönyörűbbek *gróf Salis* második feleségétől való (mert ez a harmadik felesége Gyapainak) leányánál, ki nekem minden sterlingjei mellett sem kellene.” (6)

¹² Gyulay Lajos Gyulay Karolinának, Bécs, [1824.] május 1. Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, jelenleg a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságának (Direcția Județeană Cluj ale Arhivelor Naționale) őrizetében, Gyulay–Kuun család levéltára, 280.

¹³ Gyulay Franciska Gyulay Lajosnak, Szentgotthárd, é. n. [1822–1826] március 26. Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, jelenleg a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságának (Direcția Județeană Cluj ale Arhivelor Naționale) őrizetében, Gyulay–Kuun család levéltára, 328.

A társadalmi normák által előírt, a reprezentációt szolgáló rendezvények a belváros színtereire (többnyire palotákra) korlátozódtak. Gyulay részt vett ezeken a szűkkörű, a nemesi elit számára rendezett estélyeken, de a naplóból úgy tűnik, szívesebben töltötte idejét a félnyilvánosság-nyilvánosság- szánt tereken. Szabadidős elfoglaltságai három tevékenységi körhöz kötődtek. A zárt tereken belül a kulturális intézmények (színház, esetenként kiállítás), szórakozóhelyek (étterem, kávéház, sörház) vonzották; a szabadban eltöltött társaséleti eseményei pedig a kertekhez, parkokhoz és a külvárosokhoz kapcsolódtak. Ezek a helyek sok esetben nem fizikai elhelyezkedésük miatt tértek el a nemesi paloták zárt világától (egy részük Bécs belvárosában volt), hanem a társadalmi térhasználat szempontjából. Hiszen a 19. század elejétől divatjukat élő kávéházak elsősorban a polgárság szabadidős igényeihez igazodtak, ahogyan a színházak is befogadták a társadalom alsóbb rétegeit is. Igaz, a 19. század eleji Bécs kultúrpolitikáján észrevehető, hogy a színházak az egyes társadalmi rétegek igényeinek megfelelően alakították ki repertoárjukat. Gyulay Lajos sorra járta a város színházait, naplójában többször elismétli, „nekem legjobb időtöltésem a theatrum”. (25)

Bécs nyilvános színházkultúrájának kezdetei a 18. század végéhez kötődnek, amikor II. József engedélyt adott magánszínházak létesítésére. Innentől kezdve a már meglévő belvárosi nemzeti színház (Burgtheater) és az 1709-ben megnyílt Kärtnertortheatrum mellett a külvárosi területeken is létesültek játszóhelyek; 1781-ben a leopoldstadti, 1787-ben a wieneni, 1788-ban a josefstadti színház nyílt meg.¹⁴

A szigorúan diszciplinált Burgtheaterrel szemben a három külvárosi teátrumot a színház történet „népi színház”-ként említi. Ezek a játszóhelyek műsorválasztásukkal a soknemzetiségű birodalomból a fővárosba áramló különféle impulzusokat próbálták visszaadni. Az itt játszott tündérbohózatok és lokális vígjátékok a mindennapi élet trivialisait emelték ki, a mitológiai tárgyú operák és drámák pedig sok esetben a Burg patetikus darabjait parodizálták.¹⁵ A műsropolitikai differenciáltság azonban nem osztotta meg a közönséget, „a Burgtheater negyedik emeleti karzata és a népi színházak nemesi közönsége biztosította mindkét részről a kölcsönös ismeretet.”¹⁶ Ezt Gyulay színházjáró szokásai is igazolják. Noha az ő ízlésének és igényének leginkább az opera- és balettelőadások feleltek meg, eljárt a külvárosi színházak drámaelőadásaira is. Érdekes, hogy az operák és baettek esetében soha nem a bemutató színházat nevezi meg, hanem csak az előadás címét és szereplőjét, a drámáknál viszont

¹⁴ W. E. Yates: *Theatre in Vienna. A critical history 1776–1995*. Cambridge: University Press, 1996: 5, 15–16.

¹⁵ *A színház világtörténete*. II. kötet. Főszerk. Hont Ferenc. Budapest: Gondolat, 1972: 537.

¹⁶ Uo.

jelzi a helyet is, így szöveghely szerint legtöbbször a leopoldstadti színházat említi.

A bécsi színházi élet fellendülése a drámairodalom mellett az operának is kedvezett. A városba olasz operatársulatok érkeztek, sőt a század első évtizedeiben a Kärtner-tort állandó játszóhelyül évekre ki is bérelték.¹⁷ Feltételezhető tehát, hogy Gyulay a kedvenc operáját, Rossini *Corradinóját* (később *Matilde di Shabran*), valamint a zeneszerző többi művét, az *Olasz nő Algírbant* és a *La gazza ladrát* (A tolvaj szarkát) is ebben a színházban látta. A korszak kedvelt olasz zeneszerzője volt még Carafa, tőle Gyulay a *Gabriella di Vergy* című dalművet nézte meg. A *Hamuszín könyv* azt az Abody Béla által említett közönségszokást is alátámasztja, hogy „ebben az időben hússzor-harmincszor is elmentek a színházba, ha a dalmű megtetszett.”¹⁸ De Gyulay nemcsak az operaelőadásokkal volt így, hanem a balettekkel is. „Újra nagy örömet adott nekem tegnap *Die Fee und der Ritter* nevű gyönyörű balett, *Taglioni Marie*-ért élek és halok. Igen tele volt tegnap is, ámbár már hússzornál többször adták [...]” (15)

A Gyulay által említett romantikus balettek (*Psyche*, *Die Fee und der Ritter*¹⁹) nem váltak a későbbi repertoárok kanonikus darabjaivá. Az 1820-as években ez az összművészeti alkotás elsősorban koreográfiájával és táncosaival vonta magára a közönség érdeklődését. Gyulay is ezekre irányítja figyelmünket. A romantika témaválasztása (tündérek, szilfidek, lidércek) a táncjátékban újfajta előadásmódot igényelt. A mesebeli alakok „tündéri lebegését” a spicctánc tette lehetővé, amelyet az 1820-as évek elején Bécsben debütáló olasz balett-táncosnőnek, Marie Taglioninak tulajdonítanak.²⁰ Szintén táncújításnak számítottak a Vestris-féle virtuozitások, a forgások és battírozások.²¹ (A napló két ilyen előadást említ: a *Psyche*-t és a *Kékszakállt*.) A balettelőadásokban újdonság volt a dél-itáliai népi tánc, a tarantelle betétként való megjelenése is.²² Gyulay ezt valószínűleg a már említett Czerny-baletten hallotta, mert néhány nappal az előadás után felidézi a tánc ritmusát. (25)

A naplóban a kor több híres táncosa feltűnik, de elragadtatással a gróf csak Marie Taglioniról beszél, aki szerinte szépségben még Vénuszt, a szerelemistennőt is felülmúlta. (163) A hölgy többször idealizált nőalakként, plátói szerelemként tűnik fel. Az arcképgyűjteményébe Gyulay több képet is beraasztott róla, sőt még az alábbi sort is papírra vetette, „így is ha cammerdiener-

¹⁷ Abody Béla: *Az opera fellegvái*. Budapest: Zeneműkiadó, 1967: 109–110.

¹⁸ Abody, *i. m.*, 110.

¹⁹ Czerny-balett, magyarul: A tündér és a lovag.

²⁰ Vályi Rózsi, Szenthegyi István, Csizmadia György: *Balettek könyve*. Budapest: Gondolat, 1959: 29.

²¹ Horst Koegler: *Balettlexikon*. Budapest: Zeneműkiadó, 1977: 747. Battírozás: felugrás közben egyszer vagy többször a nyújtott lábak összeütése V pozícióban.

²² Uo., 699–700.

nek felfogad, vigyen el, szolgálom, amíg csak lehet.” (179) (A mondatot később le-satírozza a naplóban.)

Míg a két elit műfaj kulturális élményt nyújtott Gyulaynak, addig a külvárosi színházak komikus darabjai csak szórakozást jelentettek számára. A népszínműveknek a leopoldstadti és a josefstadti színház adott otthont. A századelőn Ferdinand Raimund darabjai arattak sikert, aki műveiben ötvözte a valóságot és a fikciót, és a szerepek megformáltságát a társulatának megfelelően alakította ki. A főszerepeket legtöbbször ő játszotta, mellette Therese Krones és Ignaz Schuster neve vált ismertté.²³ A mindennapi életet megjelenítő Raimund-drámákhoz Gyulay képzettársításokat kapcsolt, és részleteiket valós élethelyzetben idézte. A kinevezése előtt Miske József beszédet tartott, és a szónoklata alatt Bethlen Albert olyan magatartást tanúsított, ami Gyulayt a *Havasok királya és embergyűlölő* című dráma jelenetére emlékeztette. „Bertzi Bethlen, mint Peti az embergyűlölőben, hajtogatta magát sógorának, b. Miskének beszédjeire anélkül, hogy a dologhoz hozzászólott volna.” (15) Egy délutáni látogatás helyszíneinek feljegyzéséhez pedig egy másik vígjáték szavait illesztette: „Grintzingről jut eszembe, a *Lindanéban* a többek közt *Raymund* ezt a kérdést teszi: *Wenn eine hirschlederne Hosen 15 Gulden kostet, wie weit ist bis Grintzing.*”²⁴ (114)

A harmadik külvárosi színház, a nyolcszáz férőhelyes Theater an der Wien, dráma- és operaelőadásoknak adott otthont. Műsorrendjében Bécs ünnepektől drámaírójának, Grillparzernak a művei mellett klasszikus szerzők (Shakespeare, Schiller, Goethe stb.) darabjai kaptak helyet; az operakínálata pedig német zeneszerzőkre (Haydn, Gluck, Mozart) korlátozódott.²⁵ Az operarajongó Gyulay nem említi, hogy német operákat is nézett volna, viszont a színház Eslair nevű színészét megdicséri Shakespeare *Lear királyában* és Schiller *Tell Vilmosában* nyújtott alakításáért. (50)

Gyulay a színház mellett komolyzenei koncertekre is eljárt. A kor híres fuvolistájának, Drouét-nak a játéka annyira elbűvölte, hogy egzaltált állapotba került.

„A muzsikának rajtam nagyobb hatalmát soha sem éreztem, mint *Drouét-nak* flótájával és *Fodornak* énekénél, úgyhogy nem örömet hallgattam egyiket is, mert örökké ájulófélben voltam, zöldet, vereset láttam olyankor szemem, s hátomban hideget éreztem, [...]” (132–133)

²³ A színház világtörténete, II: 538.

²⁴ A német szöveg fordítása: Ha egy szarvasbőr nadrág 15 guldenbe kerül, akkor milyen messze van Grintzing.

²⁵ A színház világtörténete, II: 539.

A többi társaséleti eseménnyel ellentétben a színházban kialakított kapcsolatairól keveset tudunk meg. Többnyire művelődési regiszterként tünteti fel, a közönségről, az ott lévő ismerőseiről ritkán beszél. Talán annyi sejtethető, hogy kedvelt szórakozását legtöbbször magányosan üzte.

Gyulay kapcsolatrendszere a társadalmi térhasználat differenciáltsága és életszféráinak tagolódása, hivatalos, társasági, magánéleti tevékenységei szerint alakult. Hivatása és nemesi rangja egyrészt archaikus kapcsolattartási szokásokra enged következtetni, másrészt a barátokkal, időnként hölgyekkel töltött együttlétekről szóló bejegyzések egy kötetlenebb érintkezési forma meglétét is vélhetővé teszik. Az egyes társadalmi rétegekhez kötődő kapcsolatainak normarendszerét mintha a bejegyzések eltérő szókimondása is tükrözné. Tömör leírást ad a hivatalos összejövetelekről, amelyeken saját magát feszélyezettnek reprezentálja; szórakozottnak, az önkontroll hiányát is megengedő fiatalembernek mutatja magát barátai társaságában, és egy korhely estéről részletekbe menő mesélésbe kezd:

„Hatodik napja, hogy ágyat őrzöttem, múlt pénteken sokan együtt vacsorálván jó kedvünk volt, és szép idő lévén, vacsora után közegyetértéssel kimentünk sétálni a Praterbe valami éjfél tájban egész a Rondelig, de még a’ sem volt elég, fogadásból ott valami kétszáz lépésnyi distantiát futottam, azon kívül fára másztunk, voltagieroztunk, úgyhogy két óra éjfél után hozott haza. Másnap mindjárt rosszul is lettem, és öt napig fizettem az árát, kínos colikát kapván a meghűléstől.” (58)

Szerelmi ügyeit illetően is beszédes. Elmeséli a színházban tett udvarlásait, nem titkolja, hogy időnként a rosszéletű nőket is felkeresi, és elmondja, hogy őket Bécsben, akárcsak a fiákereseket, becenevükről lehet ismerni. Egy minden bizonnyal prostituálttal történt afférját pedig oldalakon keresztül meséli el. (157–160)

De kapcsolatrendszere nemcsak a társadalmi normák szerint térképezhető fel, hanem nemzeti hovatarтоzás alapján is. A hivatalos társasági összejöveteleken az erdélyi, magyar, osztrák főurak mellett időnként angolokkal is találkozott. Ebben a környezetben többször nevetségesnek találta több magasrangú osztrák hivatalnok magyarul történő megszólalását, és nevükből esetenként szójátékot is csinált. A kancellár frakkban való megjelenését és ennek a mozzanatnak többszöri felemlítését pedig burkoltan politikai jelentéssel ruházza fel, és a ruhadarab viseletét az önreprezentáció eszközeinek tekinti.

„Miske ma praesidiála elsőben, mégpedig Frackban, amit igen illetlennek találtam, [...]” (32)

„Új praesidiumunk mindjárt második praesidiumával azt tette, amit elhagyhattott volna, ti. Frakkba jelent meg a tanácsban, és a többi referens uraknak is megengedte, hogy ezentúl úgy jelenjenek meg. Szégyen gyalázat, mit is le-

het várni egy olyan cancellariae praesestől, akit Miskének hívnak, aki örök-ké németek között nevedett.” (34)

Jó kapcsolatba került osztrák nemesi családokkal, leggyakrabban Weissenwolfék hívták vendégségbe. Weissenwolfnéra mint patrónájára tekintett Gyulay, és még ha az idős hölgyekkel játszott kártyapartik nem is voltak mindig ínyére, úgy gondolta, „überhaupt is dieß das Haus welchem ich, in meinen schon zwey jährigen Aufenthalt in Wien die angenehmsten Stunden vielleicht meines ganzen Lebens zu verdanken habe [...]”²⁶ (29–30) Ezt a beilleszkedési gesztust az 1820-as években szintén Bécsben élő Széchenyi István a következőképpen értékeli:

„Ha az ember Bécsben bizonyos famíliákhoz nem tartozik, akkor egy Anglia s a kontinens közt hányódó hajóhoz hasonlítható, melynek nagy ügyel-bajjal kell az apály s a dagály szerint igazodnia, ha nem akar éppenséggel a legjelentéktelenebb zátonyon összetörni.”²⁷

A magánélet színterén Gyulay csak erdélyiekkel ápolt szorosabb kapcsolatot. A Bécsben élő erdélyiek kapcsolattartási szokásairól a Gyulayval szinte szinkrónban naplót író Wesselényi Miklósnál is olvashatunk.²⁸ Mindketten a beteglátogatást és az egy-egy barát elutazása alkalmából rendezett „búcsúzó vacsorákat” említik meg. Gyulay velük töltötte a valamivel kötetlenebb, szabadba tervezett programjait is, együtt kirándultak a külvárosokba vagy sétáltak a schönbrunni kertben. A *Hamuszín könyvben* hű lenyomatát adja Bécs kertjelle-gének, érzékelteti a nyilvános térhasználatban betöltött prioritásukat.

A 19. század eleji Bécs nemcsak a palotáival őrizte barokk arculatát, hanem kertkultúrájával is. A város társaséletében a nyilvánosság számára elérhető barokk kastélykertek mellett egyre fontosabb szerepet töltöttek be a városi parkok. Kedvelt sétahellyé vált a II. József által megnyitott Prater és Augarten, pihenőhelyként szolgált a hárs- és akácfákkal övezett glaxis, valamint népszerű kirándulóhely volt a Burgtheater mellett lévő Volksgarten is.²⁹

„Igen szép volt ma a Prater, bolond szokás az itten, hogy télben is éppen úgy szekereznek ott, mint nyárban.” (10)

„Cicéfutás volt a Praterbe, mely vasárnap lévén tele volt, ez az idő pedig igen hirtelen jött.” (134)

²⁶ A német szöveg fordítása: Ez az a ház, amelynek én a már két éves bécsi ittlétem alatt talán egész életem legkellemesebb óráit köszönhetem.

²⁷ *Széchenyi István Napló*. Szerk. Oltványi Ambrus. Budapest: Gondolat, 1978: 243.

²⁸ Wesselényi bécsi napjairól lásd: *Báró Wesselényi Miklós Útinaplója 1821–1822*. Kolozsvár: Concordia, 1925: 15–63.

²⁹ Hanák, *i. m.*, 38.

Ezek a társadalom valamennyi rétege előtt nyitva álltak, egyszerre szolgálták sétálásra és kikocsizásra alkalmas térként és „mulatókertként”. A zöldövezetben számos étterem és kávéház állt a látogatók rendelkezésére, többször bálokat és népiünnepélyeket rendeztek ott. A május elsejét Gyulay a Praterben kezdte, ahol kora reggel a kengyelfutók versenyét rendezték meg, majd átment az Augartenbe, végül napját a schönbrunni kastély kertjében fejezte be.

Külön szabadtéri szórakozást jelentettek a külvárosba tett kirándulások. Az arisztokratikusságot és pompát tükröző belvárossal ellentétben a külvárosokat a polgárság biedermeier életmódja jellemezte.³⁰ Ennek egyik megnyilvánulási formája az otthonhoz és szűk környezetéhez, a kerthez kötődött. A kert kultikus vetületet kapott, idilli környezetnek tekintették.³¹ Az óváros zsúfolt világából Gyulay többször „menekült” a külvárosokba, sőt megtudjuk tőle, hogy a nemesi elit körében az is szokásban volt, hogy nyaranta vidékre költöztek.

„Ma nem hiszem már, hogy falura menjek. De amit szeretnék, s amit meg is teszek, ha pénzem lesz, kivált ha Carlsbadba nem megyek, az a falun való lakás lenne itt Bécs körül, ahol mindenütt jó szállásokat kap az ember, és igen szokásban is van. Én ha kimegyek, vagy *Hitzingbe* vagy *Döblingbe* megyek, mind a kettő közel s mind a két helyt fiákerem vagynak, cancelláriára mindennap eljöhetheték, a délutánokat falun tölteném.” (180–181)

Gyulay a terek bejárásakor külön hangsúlyozza, hogy az utat fiákerrel vagy gyalogosan tette-e meg. Az óváros és a külvárosok közötti közlekedést bérkocsikkal biztosították, de a naplóból kiderül, hogy Bécs távolságai gyalog is megtehetőek voltak. A kedvelt kirándulóhely, Heiligenstadt „jól menve nem tart egy óránál többet”. (141) Gyulay szeretett hosszú sétákat tenni, a korzózás szabadidős tevékenységként jelenik meg nála.

A nyilvános terek mellett szólnunk kell még a magánélet színteréről, Gyulay Lajos otthonáról és a magányosan eltöltött foglalatosságairól. A naplóból kiderül, hogy lakhelyét gyakran változtatta, többnyire egy hivatalnoktársával közösen bérelt lakást. Szállásának földrajzi helyét feljegyzi, de belső terébe nem enged bepillantást. Otthonát intim térnek tekinti, nem hív magához vendégeket, és látogatókat sem szívesen fogad. Otthoni tartózkodását alig jegyzi, így magánszférájának cselekvéseire csak következtethetünk. Tevékenysége levél- és naplóiírásra, időnként szépírói vénájának próbálgatására és olvasásra korlátozódott.

Az eddigiekben bemutatott életvitelét talán a napló kötetlen időbeosztása is tükrözi. Naplóiírásának nincs kialakult rendje, bejegyzéseiből nem de-

³⁰ Hanák, *i. m.*, 25.

³¹ T. Erdélyi Ilona: *A biedermeier kora – nálunk és Európában*. In Helikon, 1991/1–2: 9.

rül ki, hogy azokat mely napszakban írta. Van, hogy napi rendszerességgel, van, hogy több napi kihagyással készíti feljegyzéseit. A kötet narratív sajátossága, hogy az elbeszélés folyama többször megszakad, az eseménymenetet a nekdoták szakítják meg.

Külön momentumként ágyazódnak be a szövegbe olvasmányai és néhány felidézett, lejegyzett versrészlet. Időnként asszociációs „játékba” kezd és a hecsepecs pogácsa evésébe fojtott búskomorságakor felidézi Berzsenyi Dániel *A melancholia* című versének részletét. A bejegyzései mellett folyamatosan feltűnnek a „megszerezni való” könyvcímek. Ezek és a folyamatban lévő olvasmányai széleskörű érdeklődésről és tájékozottságról árulkodnak. Angol, francia, német és latin nyelven leginkább tudományos jellegű ismertető munkákat olvasott. Szokásává vált, hogy egy-egy aktuálisan olvasott könyvből részleteket jegyzetelt ki naplójába. (Az 1867-es naplókkal ellentétben a könyvekből való kijegyzetelési gesztus itt még nem társult a napi penzum teljesítésének igényével.) A könyvekről viszont értékítéletet ritkán mond, olvasmányélményeit alig kommentálja, noha a választott könyvrészletek némi referenciális olvasatot sejtetnek. Talán erdélyi származása és református vallása miatt egy 1824-ben megjelent, Bethlen Gáborral részletesen foglalkozó könyv keltette fel a legjobban érdeklődését.

Napjainak beszámolóí között hírt ad publikációiról is. Identitásalakításának része, hogy Döbrentei Gábor és Kazinczy Ferenc ösztönzésére megpróbálkozik a szépírással. Néhány versét (*Eros Anakreon után*, *Birim*³²) és fordítását (*Inkle és Yariko*³³) a *Kedveskedőben* Szőke Lajos álnéven tette közzé. Noha ezek esztétikailag gyenge alkotások, a neveltetéséhez hozzátartozó poétikai iskolázottság érezhető rajtuk. Saját szórakoztatására egy vígjáték írásába is befogott, de végül ezt írja: „a molyoknak ajándékozom, mint már sok firkálásaimat, el is tettem, mostanság nem lát napvilágot”. (123) Ellenben a naplóírói készsége töretlennek bizonyult, esetenként csak a „fatalis penna” akadályozta: „nem képes írni, pedig írhatnám erősen”. (184)

A szövegközlés elvei

Követve a *Gróf Gyulay Lajos maga keze és könyve* sorozat eddig megjelent négy darabját, a *Hamuszín könyv* papírkidása során is a kézirat modernizálását tartottuk szem előtt. Ez az elv a kötet szerkezeti felépítését, a szöveg mai helyesírásnak megfelelő átültetését és az írásjelhasználat korszerűsítését érintette. A sajtó alá rendezéskor némi változtatással megtartottuk Gyulay szövegkiemelő szándékát, az általa aláhúzott szavakat, kifejezéseket dőlt betűvel szedtük. A

³² Kedveskedő, 1824. május 14. 39. sz. 309.

³³ Kedveskedő, 1824. március 23. 24. sz. 185–189.

szövegben szögletes zárójelben feltüntetett oldalszámok a jelen kiadás sajátosságai, Gyulay a kötet lapjait nem számozta.

A kézirat nyomtatott közlésekor olvasóbarát kiadásra törekedtünk. Gyulaytól eltérően a szövegtagolást a bejegyzések dátumának kiemelésével oldottuk meg. Elhagytuk az egyes tematikai egységeket egymástól elválasztó lineákat, a szöveget folyamatosan közöljük, de a különálló tartalmi részeknek megfelelően bekezdésekre tagoltuk. Eltérően a kézirattól, nem tüntetjük fel az egyes szövegrészek megjelölésére szolgáló Θ , \otimes , \emptyset jeleket (ezeket a szöveg háložati kiadásakor jelöltük). Jelölés nélkül elhagytuk az őrszavakat és az esetenként így funkcionáló toldalékokat, mivel azok megegyeznek a következő oldal kezdetével. A napló elülső borítójának belső oldalára függőlegesen írott sorokat (Melly fekete felhő lebeg fejem felett / Melly szokatlan bánat búsitja szivemet / szeretett anyám költeménye) eredeti szövegrendezés szerint közöljük.

A szöveg erőteljes korszerűsítése az írásjelhasználatot és a helyesírást érinti. A kéziratban Gyulay új gondolatsor közlésekor sokszor csak gondolatjellel tagolja a szövegtestet, nem alkot mondatokat, gyakran hiányzik nála a mondatvégi pont, és a vesszőhasználata sem következetes. A gondolatjelet csak akkor hagytuk meg, ha a szöveg tagolását segítette, az egy-egy gondolatsort lezáró mondatvégi gondolatjeleket viszont minden esetben töröltük, illetve pontra változtattuk. A szövegértés érdekében az összefolyó szövegrészeket logikai értelmüknek megfelelően tagoltuk.

A szöveget a mai nyelvi normáknak megfelelően javítottuk. Kisbetűre cseréltük az esetenként mondatközben naggyal írott szókezdő betűket (ez legtöbb esetben a hivatali tisztségeknél fordul elő), jelölés nélkül javítottuk a betűkihagyásokat és -tévesztéseket. A kézirathoz képest a legnagyobb módosítás az egybe- és különírást, valamint a magánhangzóhasználatot érintette. Mindkét esetben a ma érvényben lévő helyesírási elveket alkalmaztuk. A modernizálás az idegen nyelvű szövegrészekre, valamint az idegen nyelvű (concupista), tájnyelvi és régies (miolta) szavakra, Gyulay frazeológiáira és a szövegben szereplő versekre (*Eros Anakreon után*, Berzsenyi két versrészlete és Guzmics Izidor Gyulay Lajoshoz intézett ódája) nem vonatkozik – ezeknél megtartottuk a kézirat szerinti nyelvi formát. A forrásnak megfelelően közöljük a személy- és helyneveket is. Gyulay helyesírási szokásainak érzékeltetése érdekében ezek egységesítésére nem törekedtünk, noha a naplóban számos esetben különböző írásmóddal olvashatók (*Doktor Szóts – Söts*).

A szavak fölötti, betűkettőzésre és rövid szóalakok esetén azok feloldására (ex offo < ex officio) utaló vízszintes vonalakat – ha a mai helyesírásnak is elegendő tesznek – feloldottuk. Teljes alakjukban kiírtuk a sok esetben feloldó jellel ellátott évszámokat is. Az ilyen módosításokat filológiai jegyzettel nem láttuk el.

A kéziratban áthúzott szövegrészeket az illetékes oldalon lábjegyzetben közöltük. A szövegkörnyezet több esetben megkívánta, hogy a lesatírozás miatt olvashatatlan szavak helyét a főszövegben <[olvashatatlan]> formulával jelöljük.

A kötet végén található *Rövidítésjegyzék, jel- és szövegmagyarázatok* a régi-es, ma már nem használatos szavak megadására, az idegen nyelvű kifejezések és szövegrészek fordítására korlátozódik. (Ezeket a napló oldalszámozása szerint adtuk meg.) A szövegben előforduló rövidítéseket szintén a jegyzetapparátusban oldottuk fel. A helyesírásilag nem megfelelően írt idegen szavakat a főszövegben a kézirat szerint közöltük, és jeletlenül hagytuk. Ezek helyes alakját a szövegmagyarázatokban, a szó után, a következő formában adtuk meg: *Heute* [heute], *difícile* [difficile]. A rosszul írt idegen nyelvű könyvcímek esetében is így jártunk el. Amikor egy idegen nyelvű szövegrész láthatóan idézetszerűen került a naplóba (*O Lora brings back the memory of the past*), akkor a fordítás után zárójelben megadtuk a forrás bibliográfiai adatait is. Gyulay gyakori szokása, hogy az idegen szóalakokat magyar todalékkal látja el. Ilyenkor a szövegmagyarázatokban *früstököl*: [ebből: *Frühstück*] analógiájára a naplóban szereplő kifejezés után azt a szót tüntettük fel, amelyből a naplóíró a sajátos szóalakot képezhette. A kötetben arra is akad példa, hogy egy német kifejezés – quadrillirten Brief – fordítását csak körülírással tudtuk megadni. Gyulay „négyzetrácsos” levélírói technikáját (a levél vízszintes soraira függőlegesen is írt levélről van szó) közlésre érdemesnek találtuk, így a kötethez mellékletként a levél képeinek másolatát és szöveghű átiratát is csatoltuk. Tartalmi jegyzeteket a kiadvány nem tartalmaz.

A korábbi naplókhoz hasonlóan a *Hamuszín könyv* is két mediális közegeben olvasható. Az idegen nyelvi jegyzeteket tartalmazó nyomtatott szövegverzió mellé kiegészítésként és egyben más befogadói attitűdöt megkívánoló mediális térként ajánljuk a napló hálózati kiadását.³⁴ A hálózati kritikai kiadásban a naplóoldalakról készített digitalizált fénykép mellett a szövegkritikai jegyzetekkel ellátott kötet szöveghű változatát tettük közzé. Az adatbázisban folyamatosan bővítjük a naplóhoz szükséges tartalmi jegyzeteket, a Bécsben megismert személyek bemutatásakor esetenként arra is módunk van, hogy a gróf arcképgyűjteményének képanyagát is felhasználjuk.

Szalisznyó Lilla

³⁴ A kötet a <http://www.gyulaynaplok.hu> webcímen érhető el.